

ELŐZETES JELENTÉS A BUDAI SZENTPÉTERMÁRTÍR KÜLVÁROS TERÜLETÉN 1991–1995 KÖZÖTT FOLYTATOTT RÉGÉSZETI KUTATÁSOKRÓL

Buda város középkori régészeti kutatása „fehér foltjainak” számítanak még ma is a mai Várnegyeden, a középkori „castrum”-on kívül elterülő külvárosok, váralji települések. Annak ellenére, hogy egyes objektumok, fontosabb épületek feltárását elvégezték, még távol vagyunk attól, hogy pontos, összefüggő képet alkothassunk például az egykori utcakeresztről, beépítettségéről vagy a háztípusokról. Különösen igaz ez az állítás a Szentpétermártír külvárosra (vagyis a mai Víziváros Duna-parti, északi részére), a középkorban, az eredeti utcanévek tanúsága szerint, főleg iparosok által lakott polgári városrészre.¹

A Vízivárosnak ebben a negyedében az 1940-es évekig a Fő utcán kívül elsősorban földszintes házak álltak, amelyek egyszerű formái, úgy tűnt, nem rejtettek középkori maradványokat. Műemléki védelemre érdemes XVIII–XIX. századi épület is csak elvétve fordult elő. Az 1940-es években megkezdődött a városrész szanálása és új rendezési tervek szerinti beépítése. Az ebben az időben Buda középkori maradványait lelkesen kutató Garády Sándor éber figyelmét nem kerültk el a munkálatok, és lehetőségeihez mérten igyekezett az új épületek alapozási gödreiben előkerült objektumokat felmérni, a leleteket pedig a Székesfővárosi Múzeumba szállítani. Gondos megfigyeléseinek köszönhetően sikerült meghatározni a városrész egykori plébániatemplomának helyét, feltárnia több gazdag leletanyagú gödröt és vermet.²

Garády Sándor az 1944–45-ös ostrom áldozatául esett. Halálával lezárult egy korszak a külvárosok kutatásának történetében. Az ostrom súlyos pusztításokat okozott a városrészben is, a helyreállításokhoz azonban már nem csatlakoztak régészeti megfigyelések. Csupán egyetlen eset, a negyed egyetlen török kori műemlékének, a Király-fürdőnek a helyreállítása és kutatása kivétel.³ A szanálás és az új épületek emelése az 1960-as évek elején vett újabb lendületet. Az építőipari technika rohamos fejlődése azonban ellehetetlenítette a régészek munkáját. Garádynak még volt ideje, hogy a kézi erővel kitermelt alapozási gödörben megfigyelje a régészeti jelenségeket. A gépi erővel végzett földkitermelés azonban jelentősen lerövidítette a megfigyelésre vagy akár az észlelésre alkalmas időt, sőt még helyszíni felügyelet mellett sem tette lehetővé sok esetben a régészeti objektumok vagy leletek felismerését.⁴ Ezért a legtöbb esetben a múzeum szakemberei vagy nem is értesültek a római és középkori leletek elpusztításáról, vagy már nem tudtak eredményesen beavatkozni a megkezdett építkezés folyamatába. H. Gyürky Katalinnak rengeteg részmegfigyelése mellett csupán a Szt. Péter mártír plébániatemplom Garády által meghatározott helyén volt lehetősége rendszeres és eredményes feltárásokat folytatni.⁵

A szanálásokat az 1970-es évek elején befejezték, a beépítés azonban sok helyütt elmaradt. Az újabb építkezési hullám az 1980-as évek végén indult, amelybe az akkori II. ke-

rületi tanács kezdeményezésére a Budapesti Történeti Múzeum is bekapcsolódhatott.⁶ Kezdeti kutatásaink a Kapás utca 11–15., 19–29., a Medve utca 34–40. számú telkeken nem sok eredményt hoztak, ennek egyik oka a géppel kiásott kutatóárkos módszer volt.⁷ 1991-ben azonban mód nyílt a Külügyminisztérium tervezett bővítése kapcsán rendszeres ásatást végeznünk a Gyorskocsi utca 26. számú telken. Az itteni eredmények szükségessé tették a római korral foglalkozó kollégám, H. Kérdő Katalin bevonását a munkákba, akivel közösen végeztük a továbbiakban a feltáró, illetve területfelügyeleti munkát. A Gyorskocsi utcai feltárások alapján még 1991-ben kezdeményeztük a környező terület telkeinek régészeti védelem alá helyezését, amely végül 1994 januárjában jogerőre emelkedett. Az alábbiakban bemutatom az 1991 óta végzett közös feltárásaink középkori tárgyú eredményeit.

GYORSKOCSI UTCA 26.

A II., Gyorskocsi utca 26. számú telken 1991–92-ben, a Külügyminisztérium épületének tervezett bővítését megelőzően, feltárára került egy középkori lakóépület és környezete. Az ásatás egy utcára merőlegesen épült lakóház pincéit találta meg, mellette foltokban előkerült az udvar kövezete, amelyet számos, az épület fala mellett sorakozó középkori és török kori szemétdörről vágott keresztül. Figyelemre méltó volt ezenkívül egy földbe vájt „kis pince”, feltehetően hűtőtároló, valamint több sütőkemence, illetve tüzelőhely. Sajnos a modern bolygatások jelentősen megnehezítették a munkánkat, elsősorban az északi részen, ahol a Külügyminisztérium építésénél, az 1980-as évek elején szintsüllyesztést végeztek, amelyet csak utólag követett korlátozott régészeti megfigyelés.⁸

A feltárt pince két részre oszlott, közülük a hátsó rész korábban, a középkorban épült, míg az utcára kiérő elülső részt a török korban toldották hozzá. A hátsó, középkori pince három oldalát tárhattuk fel, negyedik, déli oldalát elpusztította a mellé épített újkori pince fala. Az egytraktusú építmény téglalap alaprajzú volt, falai tört mészkőből készültek. Belsejében földemnek nem leltük nyomát annak ellenére sem, hogy a falak még több helyen is a külső oldalon megfigyelhető lábazati szint fölé emelkedtek. Boltozásra utaló nyomok híján azonban biztosra vehető, hogy eredetileg síkfödém fedte. Bejárata az utca felé, a keleti falon nyílt. Eredeti helyén találtuk meg a küszöbkövet, valamint az egyik szárkövet is, amelyet középtájon alaposan kikoptattak. A küszöbkö a középkori járószintnél mintegy 60 cm-rel lejjebb feküdt, a pince eredeti járószintje ennél még mintegy 80 cm-rel lejjebb helyezkedett el. Ide kőlépcső vezetett le, a lejáró eredeti formáit azonban elpusztította a török kori pincebővítés. Az építmény a telek déli oldalára épült, erre utal az északi oldalon feltárt kövezet, a kövezetbe mélyülő szemétdörről, valamint az, hogy a török kori pincelejáró is erre nyílik.

A középkori pincehelyiség a telek belsejében, az utcára merőlegesen tájolva helyezkedett el. Feltehetően nem magában állt, hanem további helyiségek csatlakoztak hozzá a földszinten egészen az utcáig. Ezeket az esetleg csak fából épült helyiségeket azonban nyomtalanul elpusztította a későbbi pincebóvítmény. A pince és a föllette emelkedő kőépület funkciója nyilvánvalóan a biztonságos tárolás volt. Hasonló funkciójú építményt tárt fel H. Gyürky Katalin a Fő utca 16. sz. alatt.⁹ Rengeteg példát szolgáltattak a hasonló jellegű építkezésre Miklós Zsuzsa váci feltárásai is.¹⁰

Sajnos nem sikerült pontosabban meghatározni a pince korát. A pince külső lábazati szintjéhez középkori kövezet maradványai csatlakoznak, ennek pontosabb keltezését azonban nem segítették leletek.

A kövezet alatt kb. 20 cm-rel kavicsos járósínt lehetett mindenütt kibontani, amely annak a humuszos betöltődésnek a tetején feküdt, amely a korábbi római falmaradványokat fedte be. Ez a legelső járósínt a leletek tanúsága szerint a XIII. század második feléből származott. A korai szinten csupán néhány sütőkemencét, illetve tüzelőhelyet tárhattunk fel a telek hátsó részén, amely azonban igazolta, hogy a telek ekkor már lakott volt. Ennek a korszaknak az épületnyomait feltehetően a későbbi pincék semmisítették meg.

Kerámialeletekben igen gazdag anyagot tárhattunk fel a telek hátsó részén, két tárolóveremben, valamint egy földbe vájt „kis pincében”. Ez utóbbi objektum egy kisebb kőépület belsejében nyílt: földlépcsők vezettek le egy alacsony, apró kis üregbe, amelynek funkciója talán hűtőtárolás volt. Mindhárom vermet a bennük talált pénzek tanúsága szerint a Zsigmond-korban szüntették meg.

A mai Gyorskocsi utca szélén megfigyelhettük a középkori utca egymás fölötti sűrűn elhelyezkedő szintjeit is. Így igazolhattuk, hogy az utca a XIII. század második felétől kezdve ugyanitt vezetett. Újra megújított felszíneit egészen a mai burkolatig tárhattuk fel.

A török korban az építményeket jelentősen átalakították. A középkori pince padlóját a török kor elején mintegy 60 cm-rel megemelték, majd később az épület leégett, aminek jele egy faszenes, kormos réteg volt a padlón. Feltehetően ezután készítették el az új pincét az utcai oldalon. A korábbi pince ajtaját vagy ekkor, vagy valamivel később befalazták, a pincét pedig megszüntették és feltöltötték.

A török kori pince hosszúkás téglalap alakú volt. Falai vegyes, tört kőből készültek, főleg márgából, nyugati falnak a középkori pince falát használták fel. Bejárata a ház északi oldalán nyílt a ház falához épített pincegáddal. A pincegádor fala már ráépült egy török kori szemétdörrre, bizonyítván a pince török kori voltát. A pince padlószintjén, a helyiség közepén nagyméretű, a közeli római kori romokból származó kváderköveket helyeztek el, síkfödém mennyezetet alátámasztó faoszlopok számára.

A ház földfelszín feletti felépítményére lehetőségünk nyílt a ház pusztulási rétegeiből következtetni. A pince padlóját ugyanis vastag, elszenesedett gerendákat és deszkákat is tartalmazó égésréteg borította, efölött vörösréteget, paticsos, hamus omladék helyezkedett el, a ház pusztulásának rétegei. Az omladék tanúsága szerint a török kori pince fölötti falak fából készültek, amelyeket sárral tapasztottak be, az épületet zsindelek, nád vagy zsúp fedte. Különös figyelmet érdemelt az

eredeti, földszinti helyéről a pincébe zuhant két kályha. Omladékaik kisebb halmokként emelkedtek ki a pince padlóján fekvő pusztulási betöltésből. Számos kályhaszemet és tapasztóredéket sikerült feltárnunk, amelyek lehetővé teszik az eredeti kályhák rekonstrukcióját.¹¹ A két kályhaomladék egyben azt is jelzi, hogy a földszint két fűtött helyiségre oszlott. Az omladék további leletei is figyelmet érdemelnek. A kerámiai anyag nagy része az ún. délszláv típusokhoz tartozott, ugyanakkor

kínai porcelán-töredékek is előkerültek. A pusztulás egy 1676-os I. Lipót-dénár tanúsága szerint az 1684-es vagy az 1686-os ostrom során következett be.

A pince 1686 után rövid ideig még használatban volt, de a XVIII. század során végleg feltöltötték, és csak D-i falát használták fel a szomszédos újkori pince építések. Ekkor a korábbi építmények az udvar alá kerültek, a telekosztás tehát az újkorban a korábbihoz képest eltolódott. Ez a szerencsés körülmény őrizte meg számunkra a telek középkori és török kori építményeit.

MEDVE UTCA 8–14.

Két hónapos leletmentést végeztünk 1994 telén (január–február) a CIB bank készülő székházának telkén, már a megkezdett építkezés mellett, rendkívül rossz körülmények között.¹² A nagy kiterjedésű építési terület a középkori városrész rendkívül fontos helyén feküdt, szemben az egykori plébániatemplommal. Teljes kutatása nagymértékben gazdagította volna ismereteinket Szentpétermártir központjáról, ilyen körülmények között azonban csak korlátozott megfigyeléseket végezhattünk.

A Medve utca 8–10. számú telkek szolgálták a legérdekesebb objektumokkal. A telkeket már az újkorban osztották ketté, az 1695-ös házösszeírásban még egy telekként szerepeltek.¹³ A telkek belsejében egy háromszögletű kőépület vastag falai kerültek elő. A ház a Medve utcával párhuzamosan helyezkedett el, az egykori közös telek teljes szélességében. Falai tört mészkőből készültek, a mélyre ásott alapozás szintjén 1 méter vastagok voltak. Ebből következőleg az épület feltehetően emeletes lehetett. Pince nem készült a házhoz. Bejárata valószínűleg az utca felé nyílt, bár ezt nem találtuk meg, mivel itt újkori átépítés bontotta meg a falakat, a többi, eredeti középkori falon azonban nem találtunk ajtónyílásra. Az épület egy részét egészen napjainkig, a modern ház lebontásáig használták. Sajnos nem állapíthattuk meg ezen jelentős kőház funkcióját, és nem tudtuk megválaszolni azt az alapvető kérdést, hogy az eredeti telken belül hol emelkedhetett. Vajon rövidebb oldalával a templom előtti térre nézett-e, és így a középkori telkek elrendezése teljesen eltért az újkori telekosztástól? Vagy, az újkori telket azonosnak véve a középkorival, a telek hátsó részén állt ez a jelentős épület? Választ a feltárások nem adtak, mivel az utcai részen régészeti megfigyelés nélkül rombolták szét a rétegeket és az objektumokat. Történeti megfontolásokból következtethetünk csupán arra, hogy a telek feltehetően a középkori telekkel azonos. Az 1695-ben készült házösszeírás ugyanis még a szomszédos Medve u. 2–4. és 6. számú telkeken is megemlékezik régi falakról, sőt pincéről.¹⁴ Tehát a plébániatemplom bejárata előtt közvetlenül eszerint nem volt szabad térség.

A most ismertetett épület utca felőli homlokzata előtt mintegy 13 méterrel egy különleges betöltésű, nagyméretű gödröt tárhattunk fel. A kör alakú gödör egy, a Zsigmond-korban lebontott, használt kályha szemétre vetett anyagát tartalmazta. A csempék nagy része egy kályhához tartozott. Az ebből előkerült összes csempe ábrázolása új típusnak számít. A csempéken látható címerek segítségével készítésüket egyértelműen Nagy Lajos idejére, 1370–1382 közé helyezhetjük. Emellett előkerült néhány Zsigmond-kori ismert típusnak is néhány töredéke, jelezve a bontás idejét. Az Anjou-kori csempéken az alábbi ábrázolásokat láthatjuk: magyar Anjou-királyi címer; lengyel Anjou-királyi címer; kétféjű sasos címer; magyar kettős kereszt címer együtt Szt. Péter-patrocíniumra utaló, keresztbe tett kulcsokat ábrázoló címerrel; szerezsenfejes sisakdísz; sárkány harca oroszlánnal; monogramos csempe.¹⁵

A kályhacsempelelet elgondolkozott arról, vajon kié lehetett az a telek, amelyen ilyen jelentős épület állt, udvarán pedig egy olyan kályhát vetettek szemétre, amelyet királyi központokból, esetleg bárók, egyháznagyok palotáiból vagy gazdag apátságokból ismerünk. Egészen biztos, hogy – mivel a királyi birtoklást kizárhatjuk – a telket valamely előkelő tulajdonaként tarthatjuk számon, a történeti források azonban nem elégségesek ahhoz, hogy a konkrét tulajdonost megnevezhessük.

A fent ismertetett objektumokon kívül csak szórványosan bukkantak elő középkori emlékek. A háromosztatú kőépület mögött előkerült egy fából ácsolt kút, valamint egy nagyméretű, törökkori betöltést tartalmazó gödör belsejében egy gerendaváz, sövényfalú verem. A Medve utca 12–14. számú telteken sajnos nem sikerült a feltárt középkori falrészleteket összefüggésbe hozni, erre nem volt lehetőségünk. Feltárhattunk azonban nagy számban törökkori szemétgödöröket, amelyek bizonyítják a telkek folyamatos lakottságát.

A feltárt maradványokat az építkezés teljesen megsemmisítette.

MEDVE UTCA 9–11.

A Medve utcai általános iskola tervezett bővítése tette lehetővé a II. Medve utca 9–11. számú telkek feltárását 1994-ben.¹⁶ A terület az egykori plébániatemplom utcájában, azzal egy tömbben, két telekkel északabbra helyezkedett el. A két telket az újkorban eltérő módon építették be, amely alapvetően befolyásolta megfigyelési lehetőségeinket.

A Medve utca 9. sz. telken valaha álló épület szinte teljesen alá volt pincézve, ezért a pincepadló alatt csak római maradványok kerültek elő, a középkori rétegek a pincék építése során megsemmisültek. Csupán a kicsiny udvaron tárhattunk fel két, nagyméretű szemétgödört a törökkorból, valamint egy szintén törökkori emésztőaknát.

Sokkal több szerencsével jártunk a Medve utca 11. sz. telken, mivel az itt álló épületek jórészt nem voltak alapincézve, csupán a telek hátsó részén készítettek egy kisebb újkori pincét. A középkori maradványok sorsát viszont rontotta, hogy a mai felszín alatt közvetlenül a késő középkori feltöltés helyezkedett el, ezért az eredeti részleteket későbbi beásásokkal erősen megbolygatták.

A telek déli részén középkori, fából készült lakóépület többször megújított maradványai kerültek elő. Az épület alap-

rajzát az egykori boronafalak alá tett, agyagba rakott laposkövek alapján ismerhettük meg. A ház az utcára merőleges irányban helyezkedett el, csupán északi hosszanti falát, valamint a helyiségeket osztó keresztfalak részleteit tárhattuk fel. További részleteit elpusztította a Medve u. 9. sz. telek pincéje. Nem áshattuk ki utcai homlokzati falát sem, mivel ez beért a mai utca alá. Az utca felől számított első helyiség északkeleti sarkában téglából épített, négyzet alakú kályhalapra bukkantunk. A környezetében talált szürke, négyzetes, tál alakú kályhaszemek feltehetően ehhez a kályhához tartozhattak. A kályha elhelyezkedése azt mutatja, hogy az eredeti bejárat északon nyílt. A kályhas helyiség mögött következett egy újabb helyiség, majd pedig még egy, amely enyhén a földbe volt süllyesztve, közepét tisztázatlan funkciójú kisebb támfal osztotta ketté. A hátsó rész ráépült egy nagyméretű középkori gödörre, amelyből nagyszámú kerámia mellett I. Mátyás dénárja, majolika padlótegla és aranyozott tetőcserép-töredék került elő. Az épület zárófalát modern bolygatás tette tönkre. A padlószint alatti feltöltésből késő középkori kerámia, I. Ulászló, V. László és I. Mátyás dénárjai kerültek elő, ennek alapján a ház készítésének idejét a XV. század közepére tehetjük. Ez a feltöltés töltötte be a ház építését megelőző karósról, feltehetően egy telekosztó kerítés karólyukait, amely azonban az épület hosszanti falától kissé délebbre húzódott.

A karólyukak alatt egy újabb, korábbi épület feltöltött maradványai helyezkedtek el. Ez az épület szintén fából készült, az alapozás kősorai kerültek itt is napvilágra. A korábbi épület alapozásai pontosan a későbbi épület első és második helyiségének alapozásai alatt helyezkedtek el. Az első helyiségben feltárt kályha alatt előkerült a korábbi épület fűtőberendezése is: egy nyolcszögletű kemence alja és tapasztása. A korábbi ház korát a padló szintje alatti feltöltésből előkerült Zsigmond-dénár keltezi a XV. század első harmadára.

A korábbi épület alatt még további két középkori járószintet figyelhettünk meg, amelyek közül az alsóbb volt az érdekesebb. Az alsó járószint a római romokat befedő humuszos feltöltődés tetején fekszik, amelyet III. András dénárja és kerámia keltezett a XIII–XIV. század fordulójára. Ezen a szinten több sütőkemence- és tüzelőhely-maradványt is megfigyelhettünk.

Megállapíthattuk tehát, hogy a telekhatár a középkorban is a mai telekhatár közelében volt, és a középkor folyamán is többször elmozdult egy kb. 4 méteres sávban. A telek a középkorban nem volt alapincézve, sőt kőépület sem állt rajta, hanem egymást követően fa épületekkel volt beépítve. Nem állt itt még a török időkben sem kőház, pedig a telek valamilyen formában biztosan be volt építve ekkor, erről a Medve u. 9. udvarán talált szemétgödörök és emésztő tanuskodik. Csupán az újkorból származnak a legkorábbi kő alapfalak.

A most leírt épülettől északra udvar terült el. Az udvart kövezet borította, amelyet az épület fala mentén, szinte folyamatosan egymásba ásva, néhány középkori és sok nagyméretű, törökkori szemétgödör vágott keresztül.

A szemétgödörökön túl újabb faépületek alapozási kősorait és sűrűn egymásra rétegződött padlószintjeit tárhattuk fel. A római romokat fedő humuszos feltöltés itt is megmutatta, hogy a romok helye sokáig lakatlanul állt, a réteg évszázadok növényi vegetációjának lassú feltöltődési folyamatában keletkezett. Ennek a rétegnek a felső részéből előkerült néhány

XII–XIII. századi jellegű kerámiatöredék, őrlőkő, III. Béla király dirhem utánzatú verete, a réteg tetején pedig tüzelőhelyek nyomai. Eszerint a tatárjárás előtt számolhatunk már a területen megfordult, de még nem szilárdan letelepedett népességgel. A humusz tetején megfigyelhető járósíntre épült rá egy faépület alapozása, illetve feltöltött padlója, amely az itt talált érmeke tanúsága szerint az 1270-es évek előtt készülhetett. Az épület környezetéből ugyanis rengeteg rézhulladék, illetve félkész részanyag, rézdrótok, rézlemezek és egy koralldíszes ezüstcsat mellett nagy számban kerültek elő V. István-dénár (HUSZÁR 343.), illetve szlavón báni dénárook részverei. Úgy tűnik tehát, hogy az építményben vagy annak környékén fémfeldolgozás, illetve hamispénz-verés folyt. A járósíntje fölött további két járósínt, valamint egy újabb középkori feltöltés – amelynek járósíntje már megsemmisült – bizonyította, hogy az építményt a középkor folyamán ismétlődően megújították. A járósíntek mellett feltárt kősorok, illetve cölöplyukak pedig arra utalnak, hogy az épületek minden esetben fából készültek. Sajnos túlságosan kis felület állt bolygatatlannal a rendelkezésünkre, ezért az épületek alaprajzát már nem állapíthattuk meg.

MEDVE UTCA 22–30.

Lakó- és irodaház-építést megelőző leletmentést végeztünk ezen a nagy kiterjedésű területen 1992 tavaszán. A terület háromnegyedén az építetők engedély nélkül, földkitermeléssel megsemmisítették a középkori rétegeket, és a fennmaradó egynegyed részen is csak korlátozott kutatásra volt lehetőség.

Feltárára került egy körülbelül 3x4 méter alapterületű, a feltáráskor 2 méter mély pontalapozás. Az alapozás váltakozva rakott nagyobb és kisebb törtmészko sorokból épült, belsejében az egykori gerendarácsos merevítést figyelhetjük meg. A kör keresztmetszetű gerendákból néhány kisebb maradványt is feltártunk, és megtaláltuk az egymásra merőleges gerendákat rögzítő, nagyméretű szegeket is. Ez az alapozási technika, amely a pontalapot hivatott szilárdítani a rá ható erőteljes nyomással szemben, jellegzetes törökkori építészeti megoldás.¹⁷

Az alapozás tájolása átlósan helyezkedett el a mai utcák tájolására. A maradványt a törökkori Csemberdzsi aga dzsámi minaretjének alapozásával azonosíthattuk, mivel a jellegzetes tájolású épület több, a törökkor végén készült térkép tanúsága szerint ezen a telken helyezkedett el.¹⁸ A minaretalapozást egy korábbi temető sírjaiba ásták be. Öt melléklet nélküli, sorokba rendezett sírt tártunk fel. A sírokat betöltő földből római kori és középkori kerámiatöredékek kerültek elő.

Sajnálatos módon az építetők nem tette lehetővé a további kutatást, a minaretalapozást pedig az OMOVH állásfoglalása ellenére elbontatta.

BEM TÉR 4.

A Külügyminisztérium székházának Bem téri részét 1995 januárjával kezdődően átépítették. Az építkezés során a pincékben szintsüllyesztést hajtottak végre. A pincepadló alól ekkor előtűntek a korábbi újkori pincék és csatornák maradványai mellett az egykori vízivárosi városfalat lezáró ágyúto-

rony vagy rondella jó állapotban lévő falai is. A mai minisztériumi épület a Duna-parton jelentős feltöltéssel emelkedik, amely a felső rakpart kiépültekor készült. Ez tette lehetővé, hogy a pincében a rondella felmenő falait tárhassuk fel. A fal külső oldalán kb. 4 méterre lemélyítve sem értük el az eredeti talajszintet, itt azonban feljött a talajvíz, amely megakadályozta a további mélyítést. XVIII. századi térképek tanúsága szerint a rondella és az itteni városfalszakasz előtt árok húzódott, amelyet a Duna vize is kitöltött, ez ad magyarázatot a pincében feltárt, magasan fennálló falakra.

A Külügyminisztérium A, illetve B és C épületei közötti telekhatár az egykori városfal vonalát követi. Ezért a C épület pincéjében a rondella északi félkörívét tárhattuk fel, a déli rész maradványai az A épület beton alaplemeze alatt találhatóak meg. A rondella fala függőleges, 5 méter vastag, falazata egységesnek tűnt: tört, durva mészkőből és szilárd mészhabarcsból készített öntött falazat. Belső oldalát nagyméretű mészkőkváderekkel burkolták. Külső homlokzatán azonban hárshegyi homokkőből faragott nagyméretű, de igen vékony kváderburkolatot találtunk. Ez a burkolat egy szakaszon hiányzott, itt a fal burkolatlan magja látszott csupán. A falkiromlás mellé csatlakozó burkolat hézagainak pótlására nagyméretű, újkori téglákat használtak. Ez bizonyítja, hogy a homokkő burkolat a város 1686-os visszafoglalása után készült. A falban két lőrést tártunk fel. Az egyik a Duna felé néző széles, tölcser alakú ágyúlőrés volt, amelyet az újkori újjáépítés során teljesen befalaztak. Ezért nem tudtuk megfigyelni az eredeti lőrésnyílást sem. A másik lőrés az egykori városkapura nyílt, közvetlenül a városfal mellett. A lőrés tölcserre ezért kissé elnyújtott volt a fal irányába, hogy minél jobban lehessen innen pásztázni a falat, viszont minél kevesebb belvési lehetőséget hagyjon. Ennek a lőrésnek csupán a kilövőnyílását falazták a későbbiekben be.

A rondellának számos török és újkori ábrázolását ismerjük.¹⁹ Ezek alapján megállapítható, hogy a fent leírt ágyúlőrés a rondella földszinti lőrésorába tartoztak. A lőrések helyei megegyeznek a korabeli ábrázolásokon és térképeken látható lőréskeivel. Az írásos források segítenek a rondella építési idejének meghatározásában is. A feltárásokon ugyanis a nagy mélység miatt nem sikerült az eredeti járósínteket elérni, és azok alá ásva a készítés idejére régészeti adatokat nyerni. A tizenöt éves háború ostromairól szóló források azonban Arszlán budai pasát (1565–1566) nevezik meg a rondella készítőjeként, aki így próbálta a Vízivárosi hadi szempontból addig jelentéktelen városfalát jobban védhetővé tenni.²⁰ A teljes kör alakú, emeletes, függőleges oldalfalú, de alacsony építmény tulajdonképpen egy kisméretű rondella volt. Elhelyezése a víz partján, önállóan a körítőfal végében még a korábbi, hasonló megoldású ágyútoronyokkal rokonítja, amint emeletes volta is.

A rondellát a múlt század elején bontották le, de visszabontott maradványai még e század fordulóján is láthatóak voltak. A most feltárt falak egy részét visszatették, a városkapu felőli lőrést pedig bemutatták a Külügyminisztérium új előcsarnokában.

1. KUBINYI András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest története 2. Bp. 1973. 7–240.; Kubinyi András: Topographic growth of Buda up to 1541. In: Nouvelles études historiques publiées l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. 1. 1965. 133–157.
2. GARÁDY Sándor: Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásások összefoglaló ismertetése (1931–1941). I. Egyházi célú maradványok és temetők feltárása. BudRég 13. 1943. 206–233.; Jelentés az 1936–42. évben végzett ásásokról. BudRég 13. 1943. 417–418. 436–438. Valamint Garády Sándor jelentései és ásási naplói a BTM Adattárában.
3. GERŐ Győző: A törökkori Király fürdő. BudRég 18. 1958. 587–599.
4. A terület újkori pincékkel sűrűn beépített. Ezért a markológépek kanala sokszor egyszerre bontja el a középkori és újkori falakat, amelyeket a gép mellett állva megkülönböztetni szinte lehetetlen.
5. H. GYÜRKY Katalin: Középkori építőáldozat Buda egykori külvárosában. ArchÉrt 94. 1967. 80–83.; Adatok a budai Szent Péter külváros topográfiájához. BudRég 22. 1971. 223–244.
6. Az 1970-es évek kiterjedt óbudai régészeti feltárásainak köszönhetően az építkezéseket megelőző régészeti kutatás lassan ismertté vált ekkorra a kerületi tanácsok építési osztályainak engedélyezési gyakorlatában.
7. A feltárásokat Feld István osztályvezető vezetése mellett végeztem: A Középkori Osztály munkatársainak ásásai és leletmentései 1981–1991 között. BudRég 29. 1992. 239–240.
8. Ld. Wellisch Márta jelentését a BTM Adattárában.
9. H. GYÜRKY Katalin: A középkori Buda Szent István külvárosa a régészeti kutatások tükrében. ArchÉrt 94.–95. 1987–88. 62–80.
10. Magyarország régészeti topográfiája 9. Pest megye régészeti topográfiája 2. Szobi és váci járás. Bp. 1993. 432–438. MIKLÓS Zsuzsa: XV. századi telepnyomok Vácott a Széchenyi utcában. ArchÉrt 93. 1986. 237–254.; Leletmentés a középkori Vác területén. (Széchenyi u. 3–7.) In: Váci könyvek 5. Vác, 1991. 7–108.
11. A kályha rekonstrukcióját Sabján Tibor végezte el. Az épületet és a kályhát közös tanulmányban kívánjuk ismertetni.
12. A telken az építési munkákat még éppen a régészeti védetség hatálybalépése előtt kezdték meg a múzeum előzetes értesítése nélkül. Határozott fellépésünk eredményeként is csupán arra nyílt módunk, hogy egyes területeket gépi szintsüllyesztés után rövid időre átvizsgálhassunk a régészeti munkára igen alkalmatlan téli hónapokban.
13. NAGY Lajos: A Viziváros XVII. század végi topográfiája. TBM 14. 1964. 181–249. Az 1695-ös vizivárosi Zaiger (házösszeírás) 243. számú telke.
14. Ld. előző jegyzetet. A szomszédos 244. és 246. számú telkek az 1695-ös Zaigerben.
15. Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon (1000–1541). Katalógus. Bp. 1994. 308–310.
16. A feltárásokat a Bp. II. kerületi Önkormányzat finanszírozta.
17. Ugyanilyen alaposan volt a szigetvári Ali pasa dzsáminak, a siklósi Malkocs bej dzsáminak. GERŐ Győző: A siklósi Malkocs bej dzsámi. Építés- és Építészettudomány 1983. 117.
18. FEKETE Lajos: Budapest a törökkorban. Budapest története 3. Bp. 1944. A Marsigli-féle török térkép feltünteti és nevét is megadja. (Bologna, Biblioteca dell'Università. Marsigli iratok 8. köt., VERESS Endre: A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai. Bp. 1906. 103–170.) A de la Vigne hadmérnök által 1686-ban készített térkép ábrázolja pontos helyét a vizivárosi utcahálózatban. (BTM Metszettár, RÓZSA György: Budapest régi látképei. Bp. 1963. Kat. 21.); Látképét a Fontana-Nessenthaler metszet (1686) tartalmazza. (BTM Metszettár, Rózsa i.m. 1963. Kat. 27.);
19. Fontosabb ábrázolásai: Ismeretlen festő vízfestménye, 1600 körül (BTM Metszettár, Rózsa i.m. 1963. Kat. 146.); Fontana-Nessenthaler metszete, 1686 (BTM Metszettár, Rózsa i.m. 1963. Kat. 27.); Matthey térképe, 1743. (Wien Kriegsarchiv G.I.h.67.);
20. „Hanc civitatem (i.e. inferiorem) antiquitus absque moenibus fuisse satis constat, sed postquam Solymanus urbem cepisset ab Arslano purpurato, eius jussu, muro circumdatam, non magnopere munito. ... Mox ipse (Kr. e. archidux Matthias) perlustratis locis oportunitibus, propugnaculum inferioiris urbis, quos Danubio alluitur, ac attiguos ei muros, eodem die tribus ex aggeribus, quibus vicena quina tormenta inerant, verberari iussit.” (ISTVÁNNFFY 1724. 450.)
21. Székesfőváros kataszteri térképe, 1898.

ANDRÁS VÉGH

NEW ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS
IN THE AREA OF SZENTPÉTERMÁRTÍR – A MEDIAEVAL SUBURB OF BUDA

The suburbs and other minor settlements surrounding the Castle area, i.e. the Mediaeval Castrum, are blank pages of archaeological research of mediaeval Buda. Despite the fact that some major objects and buildings have already been excavated, researchers are far from being able to trace back a complete set of streets, the arrangement of buildings or building types. The above statement is especially true of the suburb named Szentpétermártír, the northern part of today's Watertown, which, according to the names of the streets there, is supposed to have been inhabited mainly by crafts-

men in mediaeval times.

In this area up to the 1940's years there had been mainly small, one-floor housej³⁴⁰

and there have hardly been any buildings from the 18–19th centuries either that should have been rated as art-historical monument. In the 1940's a reconstruction of this area was started. Sándor Garády, an archaeologist investigating the mediaeval remains of Buda took note of the building site and followed with careful attention the archaeological objects and finds coming from the foundation

trenches of the new buildings. The reorganization of the area was resumed in the 60's. Thus in most cases experts of the museums did not even learn of the destruction of certain mediaeval or Roman finds, or even if heard of it was too late to counteract. Pulling down old buildings was finished in the 70's but construction was not everywhere completed then. A new wave of building was begun in the end of the 80's, and on the local council's initiative Budapest Historical Museum was involved in the project.

In 1991 we had the opportunity to conduct a full excavation session at 26 Gyorskocsi Street where the ministry of Foreign Affairs had planned to enlarge its building. The finds coming from this site made it necessary to involve an expert of the Roman period, Katalin H. Kérdő with whom we have been doing further research and supervising over the area since then. On the basis of the results of Gyorskocsi Street in 1991 we have initiated to rate the whole area archaeologically protected by law which was performed in 1994.

26. GYORSKOCSI STREET

Preceding the construction work a mediaeval house and its surroundings were excavated in 1991-92 on the site of the planned enlargement of the building of the Ministry of Foreign Affairs. The excavations found the cellars of a house built at right angles to the street. The cellar found consisted of two parts. The back part had been built earlier, in the Middle Ages, whereas the front part coming down to the street line was added during the Turkish period.

The mediaeval cellar was at the back of the plot. It should have further rooms on the surface level, extending to the street. These supposed wooden parts had been completely destroyed by the Turkish cellar. The cellar and the late stone building above it must have been used as a safe storage. Unfortunately a proper dating of our building was impossible. The external wall of the cellar was connected with the stoned surface of the yard, but unfortunately the dating was not facilitated by other finds.

Below the stone pavement a pebble surface was found hiding a layer of humus covering the earlier ruins of Roman walls. According to the finds from the pebble surface, this very first level dates back to the second half of 13th century. In this occupation level there were only some baking ovens and hearths at the back of the plot, which, however prove that the plot had been inhabited those days. The remains of other buildings from that period must have been destroyed by the later cellar buildings.

At the edge of today's Gyorskocsi Street several layers of the mediaeval street could be observed. Thus it has been proved that the street has been following the same route from the second half of the 13th century on.

The Turkish cellar had a long rectangular shape. The walls were made of random coursed stones of mixed types, mainly sandstone. The entrance was on the northern side of the house. The walls of the entrance was built on the top of a Turkish cess pit. A special attention has to be given to the two fireplaces that have fallen into the cellar due to the destruction. Many oven tiles and plaster pieces were found which make the reconstruction of them possible. The reconstruction – made by Tibor Sabján – resulted an oven type, which originates from the Balkan. Witnessed by a denar of King Leopold I from 1676 the destruction of the house took place during the siege of 1684 or 1686.

A two-month salvage work was done under extremely bad conditions in winter in 1994 parallel with the construction work of the building of CIB bank. The enormous building site was taking a crucial part of the mediaeval suburb right opposite the mediaeval parish church. A full controlled excavation would have contributed much to the general knowledge of Szentpétermártír. However, the given circumstances offered very limited observations.

8 and 10 Medve Street had the most interesting findings. At the inner part of the plot thick walls of a three-part stone house were found. The house had been built parallel with Medve Street. The walls were built of random coursed limestone and at the deep foundation level they were one meter wide. There was no cellar to the house. The entrance could have been facing the street, though it was not found, because the wall here had undergone several modern reconstructions.

About 13 meters from the eastern facade of the above mentioned building a pit with special deposit was found. The pit was round and contained the remains of an oven destroyed during the reign of king Sigismund. As it can be concluded from the coats of arms on them they were all made between 1370 and 1382, under the reign of King Louis the Great. This find has raised the question, whose could this plot have been on which there used to stand such a significant house, and in the yard of which such a unique oven used to be thrown.

Apart from the objects mentioned above there were only some scattered mediaeval remains. Behind the house a wooden well was found and next to it there was a pit with wattle and daub structure. As for 12-14 Medve Street, the wall fragments there did not make up a whole structure. Some other pits were also found that prove that the plot used to be inhabited continuously. The archaeological objects found here were completely destroyed by the construction.

9-11. MEDVE STREET

In 1994 enlargement of the schoolbuilding of Medve Street was planned. This brought along archaeological observation of the plot. The site can be found in the same street as the mediaeval parish church, to the north of it. 9 and 11 Medve Street were built differently in modern times which made archaeologists' opportunities different too.

At 9 Medve Street a modern cellar destroyed the mediaeval contexts, thus there were only Roman finds there. However in the small yards two large Turkish cesspits and a Turkish drain were excavated. At 11 Medve Street there was only one modern cellar at the back of the plot, nevertheless archaeological observation was hard because the original mediaeval context laid just below the recent surface disturbed many times by later objects.

At the southern part of the site a mediaeval house, built of wood, renewed several times was found. The house used to stand at right angles with the street. Only the long northern wall and some other smaller wall fragments between the rooms were discovered. The facade could not have been excavated either as it extended under the modern street line. In the north east corner of the first room from the street a square brick foundation of an oven was found. The greyish square oven tile pieces found near it could have come from this oven. The position of the oven shows that the

entrance of the house had originally been on the northern side. The filling above the groundfloor contained late mediaeval pottery, denars of King Vladislav I, Ladislav V and Matthias Corvinus. Thus the house can be dated to the middle of 15th century. This deposit also filled the stakeholes of a preceding phase, the holes of the stakes dividing the plots to the south of the main wall of the building.

There were the remains of another earlier wooden building below the stakeholes. The foundation matched in size the foundation of the first two rooms of the latter building. This older house can be dated back to the first third of the 15th century, due to a denar of King Sigismund found in the filling.

Below this building two further occupation level could be observed. The older one was laying on the top of the humus covering the Roman ruins. The remains of several baking ovens and hearths could be observed there, which could be dated back to the turn of 13rd and 14th centuries due to King Andrew III denar.

North of the building described above there had been a yard. It had been covered in stones and was cut through by several cesspits from the Middle Ages and the Turkish period, cut into one another.

From the occupation level on the top of the humus the foundation of a wooden house and its floor were found. From the coins found here it can be dated back before 1270. Around the building a large amount of copper pieces, semi-finished objects, wires, plates, a silver brooch with pieces of coral were found and a large amount of copper copies of the denars of King Stephen V and the denars of Slavonia. This means, there had been a workshop dealing with metallurgy and counterfeiting too.

Two further floor surfaces and another deposit from the Middle

Ages proved that the building was continuously renewed in mediaeval times. The stone foundation and stakeholes show that the buildings had

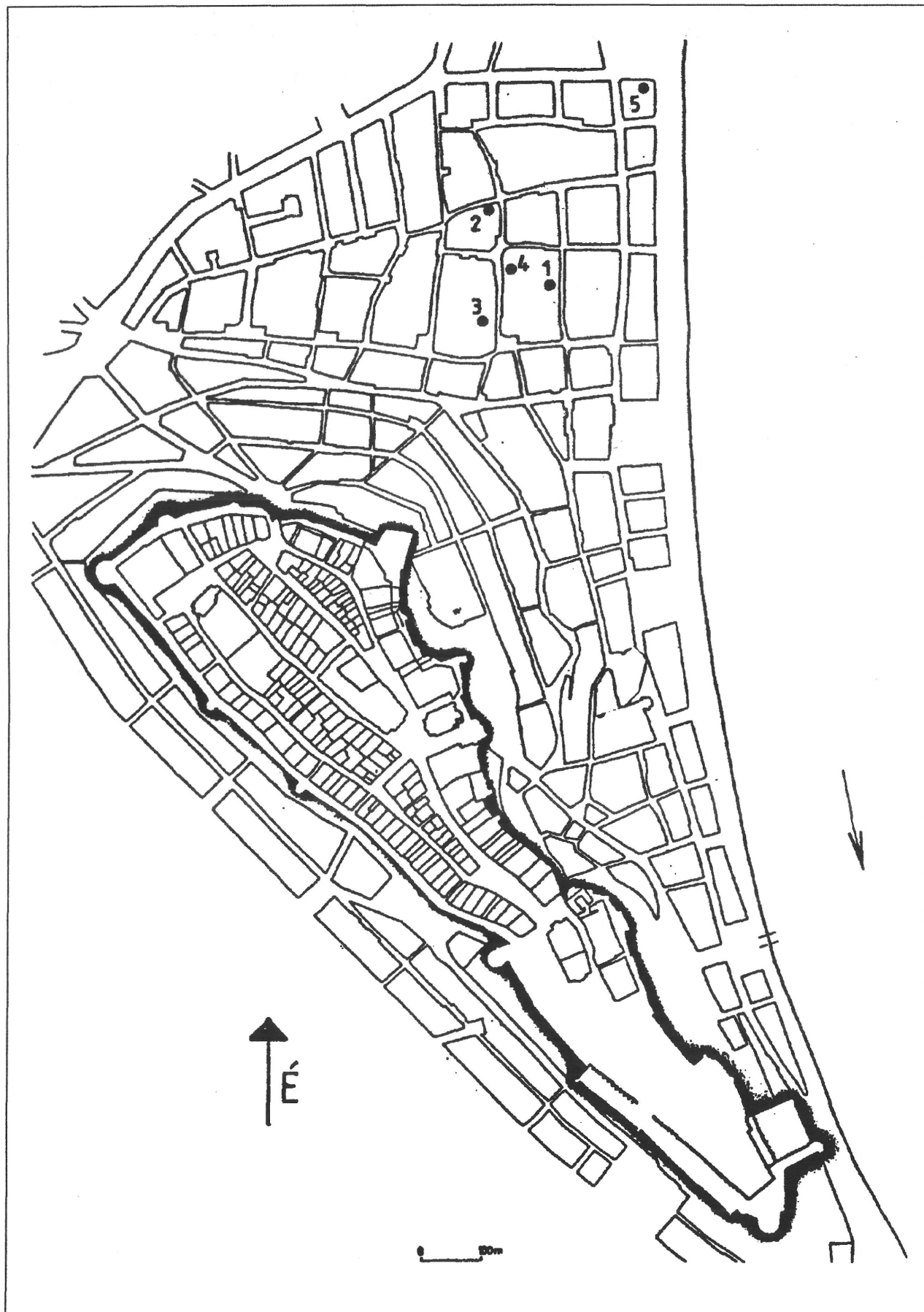
been made of wood. Unfortunately the site was too small for the research to be able to establish the groundplan of the buildings.

22-30. MEDVE STREET

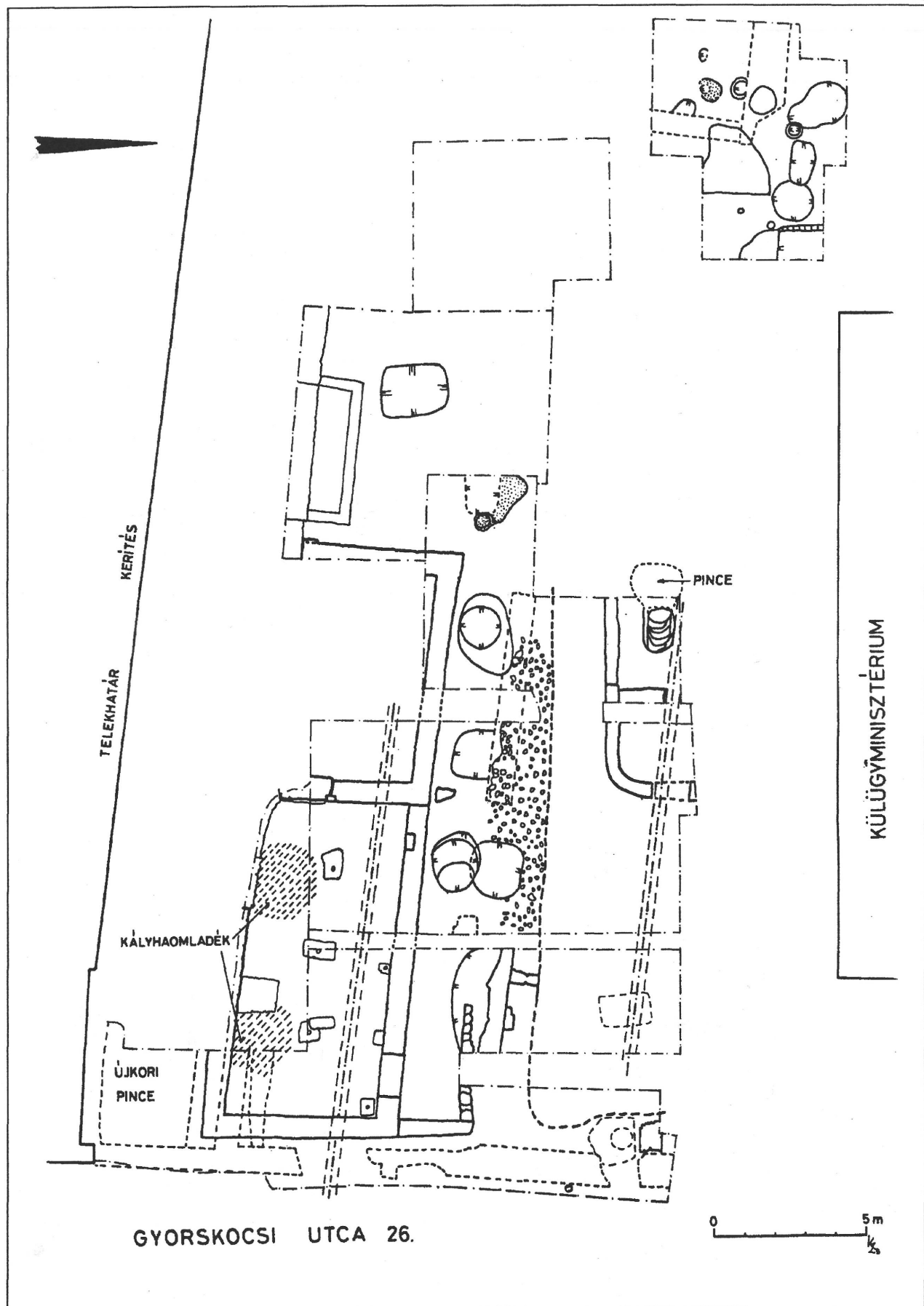
A rapid salvage work had to be conducted here in the spring of 1992. Three Quarter of the site was destroyed by the builders without previous archaeological observation and permission of building. At the rest of the lot there was also a very limited opportunity for researchers.

A two meters deep, 3 score 4 metres foundation was discovered. It had been built of random coarsed limestone layers, altering in their size. Inside the wall a timber frame was detected. Some of these round shaped timbers and the nails joining were also preserved. This foundation structure is typically Turkish. The foundation had been diagonal with the mediaeval street line. This object could be identified as the foundation of the minaret of the Chemberdsi aga mosche as several maps from the Turkish period had indicated it. The foundation had been cut into a previous cemetery. Five graves, parallel with one another, containing no finds were excavated. The earth filling the graves contained pottery from the Roman times and the Middle Ages.

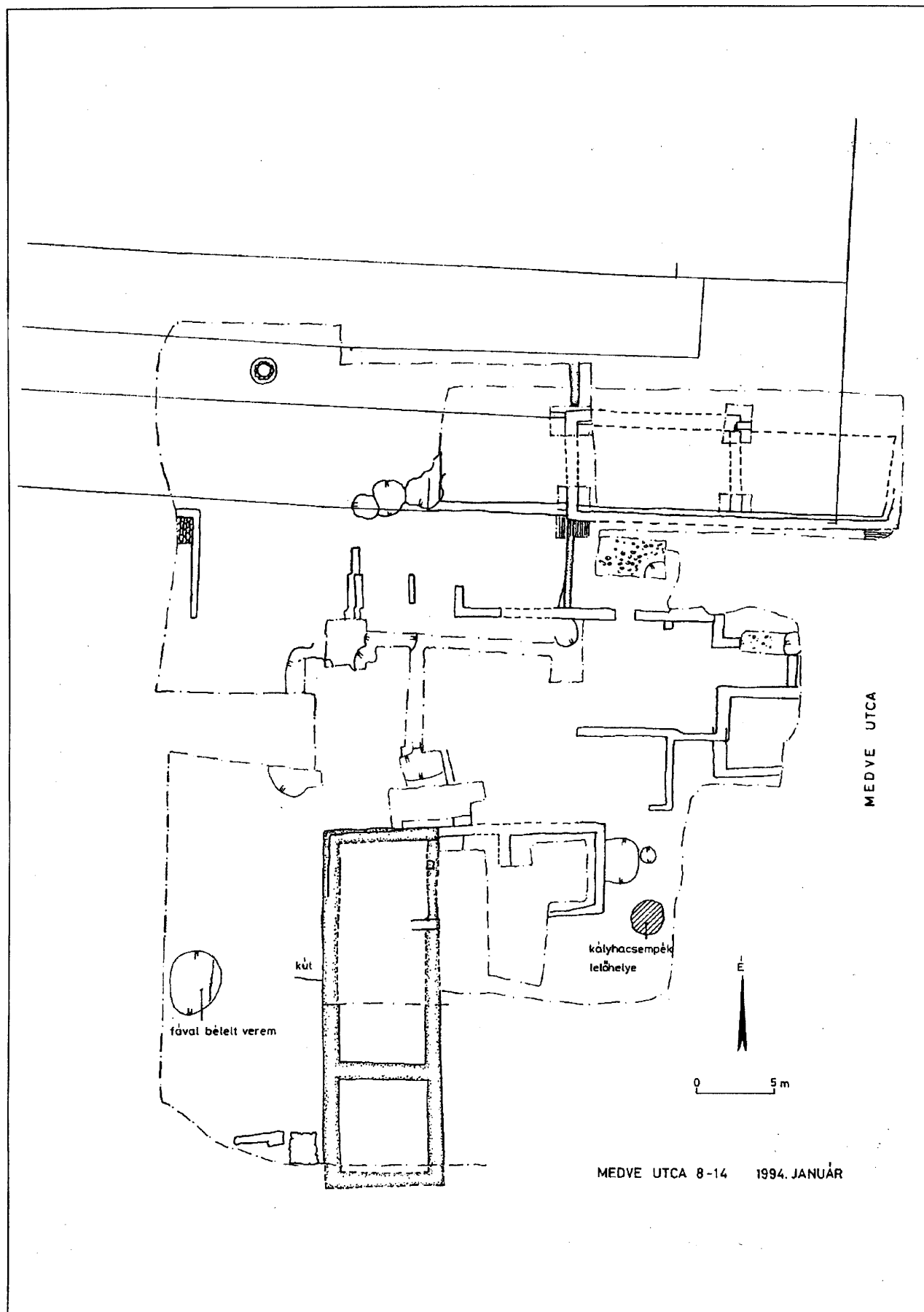
Unfortunately there was no opportunity for further research and the found object was completely destroyed by the builder even against the statement of the National Board of Historical Monuments.

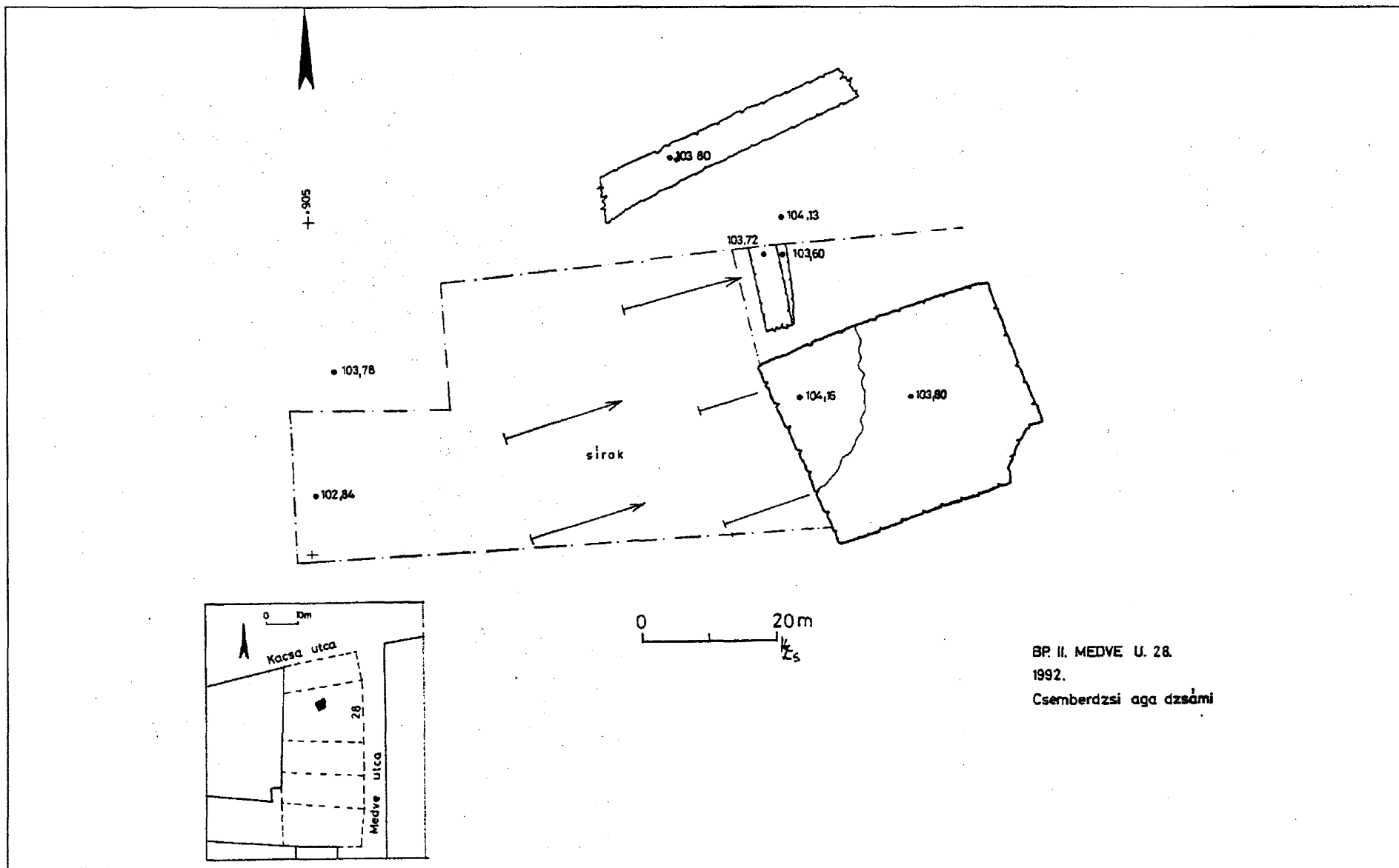
1. kép. A budai Vízivárosban 1991–1995 között végzett régészeti feltárások helyszínei: 1. Budapest II., Gyorskocsi u. 26., 2. Budapest II., Medve u. 22–30., 3. Budapest II., Medve u. 8–14., 4. Budapest II., Medve u. 9–11., 5. Budapest II., Bem tér 4.

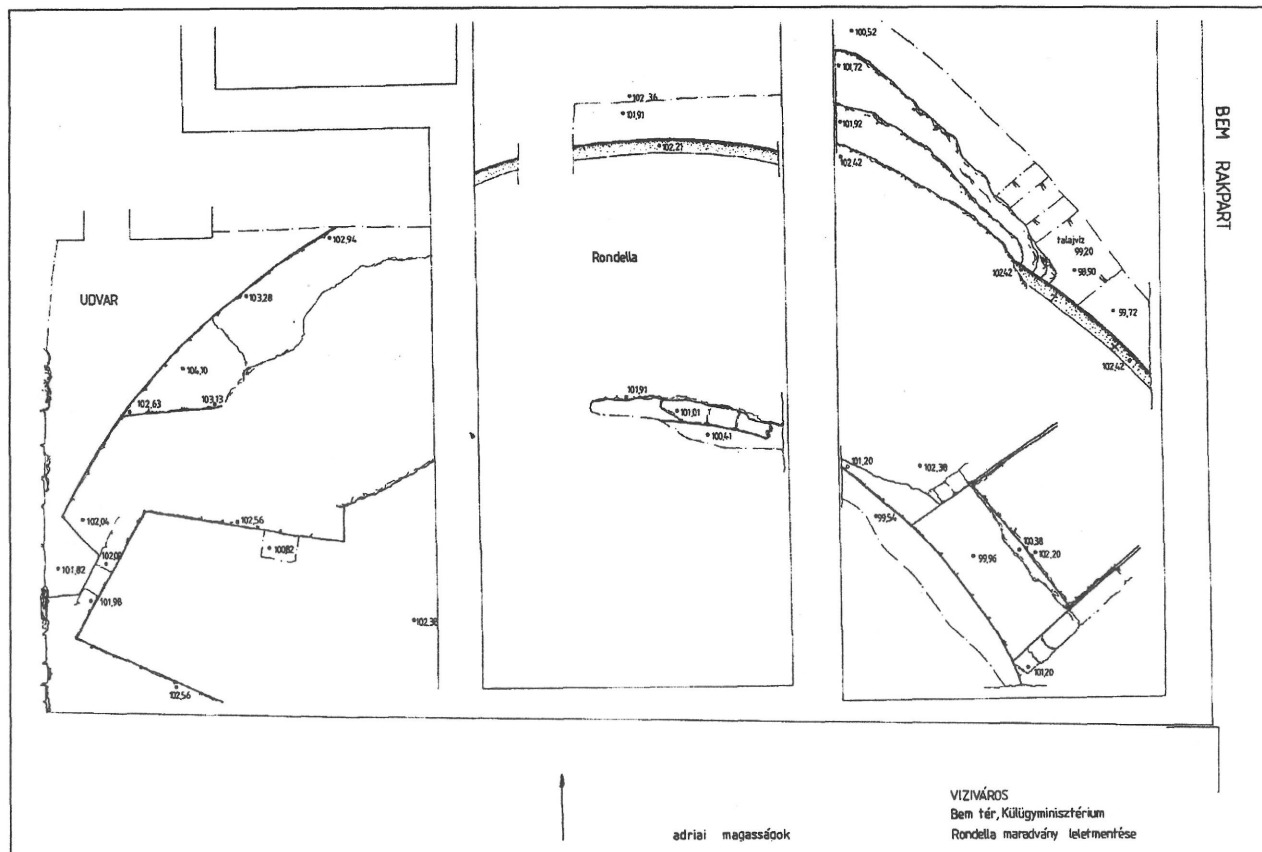
2. kép. Budapest II., Gyorskocsi u. 26. Összesítő alaprajz a középkori és törökkori lakóépületről és a környezetében feltárt egykorú objektumokról. (Kuczogi Zsuzsanna rajza)

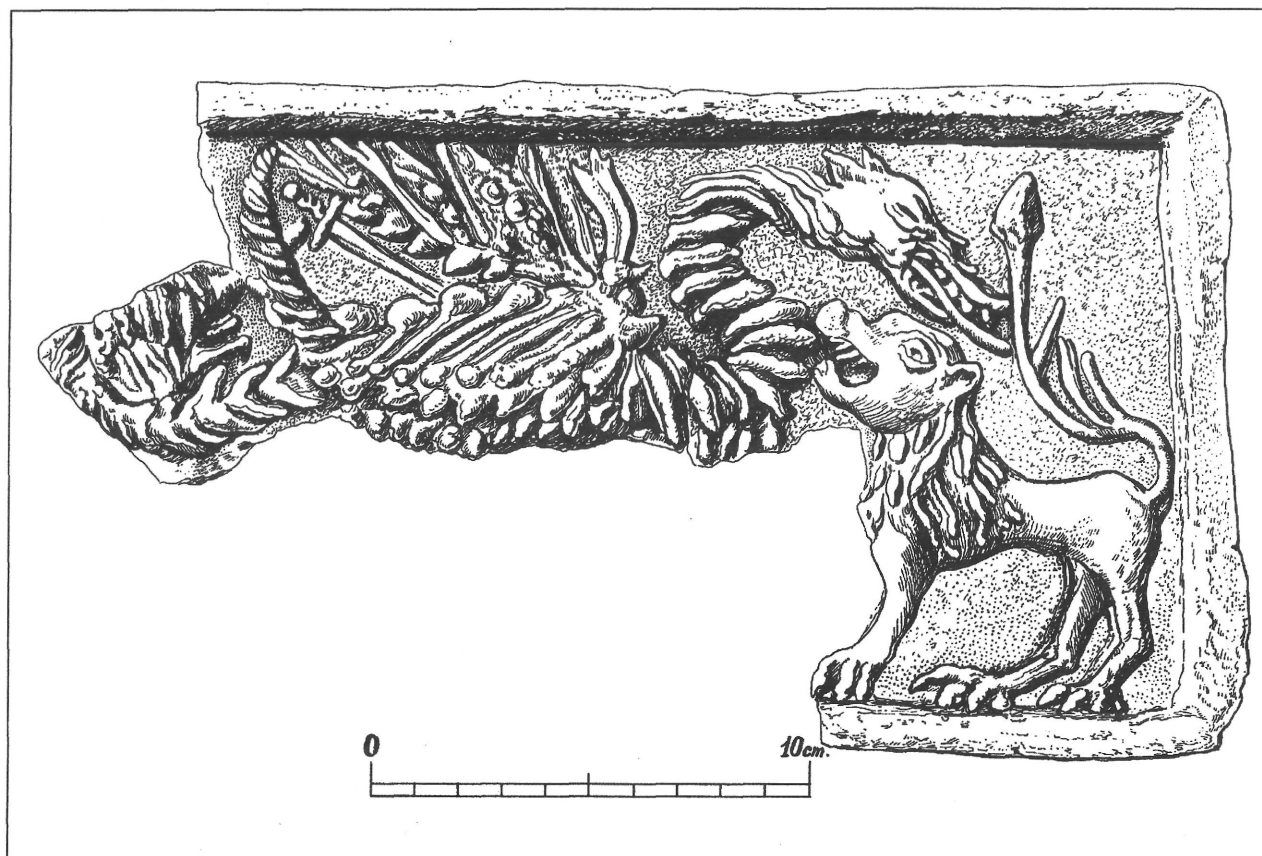
3. kép. Budapest II., Medve u. 8-14. Összesítő alaprajz a középkori, törökkori és újkori maradványokról.
(Viemann Zsolt és Kuczogi Zsuzsanna rajza)

4. kép. Budapest II., Medve u. 22–30. A Cseberdzsi aga dzsámi minaretjének alapozása a környezetében feltárt sírokkal.
(Kuczogi Zsuzsanna rajza)

5. kép. Budapest II., Bem tér 4. A külvárosi városfalat a Duna partján lezáró törökkori rondella maradványainak alaprajza. (Viemann Zsolt rajza)

6. kép. Oroszlán és sárkány küzdelmét ábrázoló kályhacsempe-töredék a Budapest II., Medve u. 8-14. sz. telken feltárt kályhacsempeleletről, 1370-es évek. (Viczkó Tamás rajza)